

Egyházpolitika Szlovákiában 1945–1948 között

Ivan A. Petranský

Az 1945–1948 közötti időszakra esett a népi demokratikus politikai berendezkedés kezdeti szakasza, mely az 1948 februárjában színre lépő kommunista diktatúrában csúcsosodott ki. Ez a fejlődés a szlovák társadalom minden rétegére hatással volt, beleértve az egyházakat és a különböző felekezetekhez tartozó híveket is. A Csehszlovák Köztársaságban (CSSZK) ebben az időben hatalmon lévő népi demokratikus hatalom igyekezett ugyan a demokratikus kormányzás benyomását kelteni, gyakorlatát azonban antidemokratikus praktikák, valamint Csehszlovákia lakosságának emberi és állampolgári jogait sértő beavatkozások jellemezték. Éppen ezért nem egyszerű az 1945–1948 közötti átmeneti időszak csehszlovák egyházpolitikájának leírása. Ennek több oka is van. A megújult Csehszlovák Köztársaságban 1945-ben ismét két eltérő terület egyesült, melyek – egyéb különbségek mellett – lakosságuk valláshoz való viszonyában, illetve az egyes egyházak működésével kapcsolatos történelmi tapasztalataik terén is különböztek. Ebből eredtek a Szlovákiában és Csehországban megvalósított egyházpolitika közötti látható különbségek.

További fontos tényező, hogy a szlovákiai egyházpolitika a hatalmat a Nemzeti Front keretében gyakorló pártok programjából indult ki, ezért az akkoriban még kétségtelenül heterogén politikai spektrum különféle elképzeléseinek eredőjeként határozhatjuk meg. 1945–1948 között a szlovák politika színpadán két jelentős politikai párt volt jelen: Szlovákia Kommunista Pártja (SZKP) és a Demokrata Párt (DP), illetve 1946-tól két kisebb párt is: a Munka Pártja és a Szabadság Pártja. E pártoknak szerteágazó véleményük volt az alakuló népi demokratikus rendszer egyházpolitikájának további irányvonaláról. A helyzetet tovább bonyolította az a tény, hogy az egyes pártokon belül sem beszélhetünk folytonosságról. Az egyházakhoz való viszonyuk fejlődését gyakran befolyásolták az adott párt aktuális politikai szándékai és stratégiai céljai.

A Szlovák Köztársaság megszűnése és Csehszlovákia 1945-ös újjáalakulása több változást is eredményezett az egyházpolitika terén. Az egyházak helyzetét meghatározó alapvető jogi normák tekintetében a helyzet lényegében az 1939 előtti szituációhoz hasonlított. Szlovákiában újra az 1920. évi csehszlovák alkotmány lépett hatályba. Ez meglehetősen széles körű vallásszabadságot garantált, minden polgár számára biztosította a jogot, hogy hitvallását, vallását vagy hitét nyilvánosan és magánéletében gyakorolja, garantálta továbbá minden vallás törvény előtti egyenlőségét, illetve a polgárok egyenlőségét is, vallási hovatartozásra való tekintet nélkül. A vallásgyakorlás nem válhatott az állampolgár kárára, ha közszolgálati pályára kívánt lépni, a rangok és hivatalok elérésekor vagy iparendedély kiadása, illetve különböző hivatások ellátásakor.

Az egyházak és vallási közösségek jogi státusát illetően Szlovákiában ebben az időben még mindig a szabad vallásgyakorlásról rendelkező, 1895. évi 43. magyar törvénycikk volt

az irányadó.¹ Ez mindenki számára lehetővé tette bármilyen hit vagy vallás megvallását és gyakorlását a törvény és a közerkölcs szabta kereteken belül. Senkit sem volt szabad megakadályozni vallási szertartás végzésében, amennyiben az nem ellenkezett a törvényekkel vagy a közerkölcselel és senkit sem lehetett olyan vallási aktusra kényszeríteni, amely nem volt összhangban hitével. A törvénycikk felsorolta a vallási közösségek törvény általi elismerésének feltételeit. Ehhez legalább egy egyházközség létrehozására és fenntartására volt szükség, a hitoktatás biztosítására és a szervezeti szabályzat benyújtására. Még a történelmi Magyarország, illetve az első Csehszlovák Köztársaság idején, éppen e jogszabály alapján jött létre és működött hosszasan Szlovákiában a törvényileg elismert egyházak és vallási közösségek rendszere, melybe a katolikus, az ágostai hitvallású evangélikus, a református és a pravoszláv egyház tartozott, valamint a zsidó vallási közösségek, a baptista gyülekezet és a csehszlovák egyház.

A két világháború között a törvényileg elismert egyházak mellett eltérő jogi alapokon álló (gyakran egyesületként létező) egyéb kisebbségi vallási közösségek is tevékenykedtek: metodisták, hetednapi adventisták, Jehova tanúi (a harmincas évek elejéig hivatalosan mint bibliakutatók), csehtestvérek vagy a Keresztény Gyülekezetek. Az újonnan megalakult Szlovák Köztársaság 1939 után biztosította az elismert egyházak és vallási közösségek szabad működését² (kivéve a csehszlovák egyházat, melynek tevékenységét 1939-ben betiltották, és a baptista gyülekezetet, mely jogi helyzetének tisztázatlansága miatt egész idő alatt inkább megtúrt felekezet volt). Szlovákia társadalmi, illetve közvetve politikai életében is jelentős szerepet játszott a katolikus egyház. Kevésbé kedvezett a kormányzat az állami engedély nélkül tevékenykedő kis egyházaknak, 1939–1940 során többször hivatalosan felfüggesztette tevékenységüket. Ami az egyes vallási közösségeken belüli szabad önszerveződés lehetőségét illeti, 1945 után megenyhült Szlovákiában a helyzet. A kis vallási közösségek, melyek a második világháború idején nem működhettek legálisan (adventisták, metodisták, keresztény gyülekezetek, Csehtestvéri Egyház, Jehova tanúi) megújultak és a többségi egyházak mellett ismét hivatalosan folytathatták tevékenységüket.

Közvetlenül a háború után nem változott jelentősen a lelkészek állami finanszírozásának rendszere. A kongrua rendszere (a lelkészek államilag meghatározott, minimális jövedelme) még a monarchia idején honosodott meg, majd Csehszlovákiában a Nemzetgyűlés 122/1926 Zb. z. számú törvénye rendezte országosan 1926-ban. A lelkészek jövedelmének minimumát évi 9000 cseh koronában határozta meg. Ez az összeg minden három szolgálati év elteltével 972 koronával emelkedett, a maximumát pedig megközelítőleg évi 19 000 koronában határozták meg. A lelkészek állami jövedelméből azonban mindig levonták azt az összeget, amit a becslések szerint az adott lelkészi helyből és funkcióból adódó bevételek jelentettek (pl. az ingatlanok hozamai, a hívektől, patrónustól, településtől származó bevételek). A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az állam csak az egyéb jövedelmek és összjövedelmük törvényileg szabályozott határösszegének különbözetét fizette ki a lelkészeknek.³ Az 1926. évi kongruatörvény a CSSZK mindkét felében változatlanul érvényben

1 XLIII. törvénycikk a vallás szabad gyakorlatáról. In: Magyar törvénytár. 1894–1895. évi törvénycikkek. Budapest, 1897, 306–315. p.

2 A Szlovák Köztársaság 1939. július 21-i Alkotmánya biztosította a hitvallás szabadságát és mindenki azon jogát, hogy vallási kötelezéseit szabadon teljesítse mindaddig, amíg az nem ellenkezett a törvényekkel, a közrenddel és a keresztény erkölccsel. Minden elismert egyház és vallási közösség közszolgálati egyesület volt, saját igazgatással és vagyonnal. Ústava Slovenskej republiky. Bratislava: Štátne nakladateľstvo, 1939.

3 Zákon č. 122 ze dne 25. června 1926 o úpravě platů duchovenstva církví a náboženských společností státem uznávaných případně recipovaných. In: Sbirka zákonů a nařízení státu československého, ročník 1926, částka

maradt 1945 őszéig. Csehszágban Edvard Beneš köztársasági elnök 1945. október 27-én kiadott, 116. sz. dekrétuma módosította, ez a lelkészek minimális jövedelmét évi 9000-ról 15 900 koronára emelte. Szlovákia területén a háború után az 1926-os kongruatörvény eredeti formájában maradt érvényben, ami nem elhanyagolható különbséget okozott a két országrész papjainak törvényileg szabályozott finanszírozásában. A helyzetet csak az 1946. július 18-án elfogadott 167. sz. törvény rendezte, mely lényegében 1946 elejétől Szlovákiára is kiterjesztette a 116/1945 Zb. számú dekrétum hatályát.⁴

Megállapíthatjuk, hogy az 1945–1948 közötti időszakban az egyes egyházak és vallási közösségek jogi státusát viszonylag megfelelő szinten biztosította Szlovákiában az állam. Mindazonáltal azt is le kell szögeznünk, hogy ebben az időszakban Szlovákiában egy sor olyan intézkedést (a Szlovák Nemzeti Tanács rendeletei, egyéb jogszabályok vagy politikai döntések) hoztak, amelyek jelentős mértékben befolyásolták az egyházak szabad működését, érintették a korábban megszerzett jogait és kiváltságait. Ezek a beavatkozások eltérő mértékben érintették az egyes egyházakat, leginkább a legnagyobb létszámú katolikus egyházra voltak hatással.

A népi demokratikus rezsim egyházpolitikájának gyökerei a Szlovákiában 1944-ben elkezdődött felkelésben keresendők. Kikiáltását követően a felkelő Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) komplex módon élt törvényalkotói jogával. Az SZNT törvénykezési tevékenysége már a kezdet kezdetén érintette az egyházakat. Az 1944 szeptemberében lezajlott ülésén három oktatásügyi rendeletet fogadott el az SZNT. A legfontosabbat, a szlovákiai oktatás államosítását elrendelő 5/1944 Zb. n. számú rendeletet a plénum „tapssal” fogadta el.⁵ Az SZNT e rendeletével államosította az iskolák minden kategóriáját és szintjét a gyermekgondozási intézetektől és menhelyektől kezdve egészen a felsőoktatási intézményekig. A tanári személyeket, valamint az iskolák egyéb alkalmazottait állami alkalmazottakká nyilvánította. Ugyanezen a napon az SZNT két további, az egyházakat érintő rendeletet is hozott. A 6/1944 Zb. n. számú rendelettel megszüntette az 1938. október 6. után létrehozott magyar és német iskolákat és megtiltotta az e dátum után bevezetett magyar és német nyelvű istentiszteleteket. Az SZNT 7/1944 Zb. n. számú rendelete Szlovákia minden iskolájában megszüntette a koedukáció katolikus egyház által szorgalmazott tilalmát.

Az SZNT első rendelkezései, amelyek háttérben szekularizációs tendenciák húzódtak, sokat sejtetőek voltak. Bár inkább szimbolikus intézkedésekről volt szó, amelyek a gyakorlatban kevéssé valósulhattak meg, mégis sejteni engedték, milyen irányban fejlődik majd az egyházpolitika a háború után. A negatív fejlődés azt követően is folytatódott, hogy közvetlenül a háború befejezése után kezdett kialakulni az új rezsim Szlovákiában. A deklarációk szintjén a Szlovák Nemzeti Tanács és mindkét párt, az SZKP és a DP is elismerték a szabadságot és az azzal összefüggő vallási jogokat. Kifejezték szándékukat, hogy minden egyházzal békében éljenek együtt. Hangsúlyozták, hogy az új rendszer nem kívánja eltörölni a vallásszabadságot, csak a vallási ellentétek felszámolására és a vallási türelem elérésére törekszik. A Demokrata Párt már 1944 októberének elején kelt programjának alapelvei közt a szabad ember egyik alapvető jogának nevezte a vallási meggyőző-

57; Vládní nařízení č. 124 ze dne 17. července 1928 o úpravě platů duchovenstva. In: Sbirka zákonů a nařízení státu československého, ročník 1928, částka 43.

4 PETRANSKÝ, Ivan A.: Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945–1946. Nitra, Garmond, 2001, 209–215. p.

5 Slovenský národný archív Bratislava (Szlovák Nemzeti Levéltár Pozsony, SNA), f. Úrad predsedníctva Slovenskej národnej rady (a Szlovák Nemzeti Tanács Elnökségének Hivatala, ÚP SNR), inv. č. 1. Zápisnica zo zasadnutia, 6. 9. 1944.

dést, és támogatásáról biztosította az egyházak állami védelemre és támogatásra irányuló igényeit olyan mértékben, amennyiben valóban vallási funkciókat látnak el.⁶

Ismételten a vallásszabadság mellett tette le a voksát Szlovákia Kommunista Pártja is. A valóságban a kommunisták arra törekedtek, hogy a lehető legnagyobb mértékben kiiktassák – elsősorban a katolikus – egyház szlovákiai életre gyakorolt hatását. A Demokrata Pártban elsősorban a demokratákkal való együttműködés kezdeti szakaszában találtak ehhez megbízható szövetségeseket. A DP 1945-ben, alakulásának időszakában, személyi összetételét tekintve inkább evangélikus párt volt és nem rejtette különösebben véka alá a katolikus ellenes érzületet. A szlovák politikai pártokban megjelenő egyházellenes tendenciák egyrészt világnézetükből fakadtak, másrészt az 1939–1945 közötti időszak eseményei is hatással voltak rájuk, amikor a katolikus egyház teljes mellszélességgel kiállt a szlovák államiság eszméje mellett, és képviselőinek egy része a kormányzó Hlinka-féle Szlovák Néppárt támaszává vált.

A gyakorlatban tehát a háború után nagyon hamar megjelentek a negatív trendek az egyházpolitikában. 1945. májusi ülésein az SZNT elfogadott néhány rendelkezést, amelyek leginkább a katolikus egyházat érintették legérzékenyebb pontjain. 1945. május 16-án fogadták el az SZNT 34/1945 Zb. n. számú rendeletét a szlovákiai iskolák államosításáról. Abból a hasonló jogszabályból indultak ki, amelyet az SZNT a felkelés idején fogadott el. A szabályozás taxatívén felsorolta azon iskolatípusokat, amelyeket államosítani kell: a nemzeti [értsd: általános, a ford. megj.], közép-, szak- és főiskolákat, valamint a konzervatóriumot.⁷ Hét nappal később az SZNT elfogadta az iskolák vagyonának államosítását elrendelő, 47/1945 Zb. n. SNR számú rendeletet, majd július 25-én a kollégiumok államosításáról szóló, 80/1945 Zb. n. SNR számú rendeletet. Az iskolák és kollégiumok államosítása a következő hónapokban meg is valósult. Az államosított iskolákban a hittan nem volt többé kötelező tantárgy és a kommunisták azon szándéka is megjelent, hogy teljesen kiiktassák a tantervekből.

A kommunisták uralta Oktatási és Művelődési Megbízotti Hivatal mindenkit igyekezett biztosítani arról, hogy az iskolarendszer államosításának nincsen vallásellenes célja és nem áll érdekében a kultúrharc elindítása sem. Az iskolák államosítását a tanárok társadalmi helyzetét javító eszközök egyikének szánták. A tanárokat tehermentesíteni kívánták különböző, a neveléssel nem összefüggő funkcióik megszüntetésével és magasabb végzettséget igyekeztek biztosítani nekik, hogy jobban teljesíthessék küldetésüket.⁸ Ezen kívül az államosítást az iskolák humanizálásaként is magyarázták. Nyilvánosan deklarált célja a szlovák iskolák színvonalának felemelése volt. Az államosítás volt ugyanakkor hivatott az egyes, elsősorban vidéki, iskolák közötti hatalmas különbségek felszámolására. A gazdagabb településeken gazdagabb és jobb minőségű iskolák működtek, míg a szegényebb településeken az iskola színvonala is alacsonyabb volt. Az oktatásügyi megbízotti hivatal elképzelései szerint az állami iskolákat minden településen egyformán kellett volna berendezni.

Az iskolák és kollégiumok államosítása, mint az egyik legalapvetőbb beavatkozás a vallási jogokba, minden egyházat érintett, a leginkább azonban a katolikus egyházat sújtotta, melyből heves tiltakozást, majd az államhatalommal szembeni kemény konfliktust váltott ki. A katolikus egyház deklarálta, hogy lehetetlen vallásszabadságról beszélni, ha

6 Slovenské národné povstanie: Dokumenty. Zost. Vilém Prečan. Bratislava, VPL, 1965, 623. p.

7 Nariadenie SNR č. 34 zo dňa 16. mája 1945 o poštátneni školstva na Slovensku. In: Sbirka nariadení Slovenskej národnej rady, ročník 1945, čiastka 8.

8 PAVLÍK, Ondrej: Z bojov o jednotnú školu. Bratislava, SPN, 1975, 18–20. p.

nem teszik lehetővé az egyházi oktatás létét. Az iskolák államosítására aláírásgyűjtő akcióval reagált, melyet azonban a biztonsági szervek csírájában elfojtottak. 1945 júliusában házkutatást tartottak szinten minden püspöki hivatalban és plébánián, sőt nem egy kolostorban és szemináriumban is. Az írásokon kívül elkobozták az író- és sokszorosító gépeket, papírhártyát, papírt vagy indigót is.⁹

1945. augusztus 23-án a Szlovák Nemzeti Tanács elfogadta az állami és közsféra dolgozóinak szolgálati viszonyát rendező, 99/1945 Zb. n. SNR számú rendeletét, mely kíméletlenül beavatkozott az egyházak kompetenciájába. Ennek értelmében minden állami és köztisztviselő, beleértve a bevett egyházak és államilag elismert vallási közösségek lelkészeit is, köteles volt kádervizsgálatnak alávetni magát. A káderező bizottságoknak joguk volt vizsgálni, hogy az alkalmazott nem volt-e büntetve a retribúciós rendelkezés alapján vagy nem követett-e el egyéb kollaboráns tettet. A káderező bizottság javaslata alapján az oktatási és művelődési megbízott a lelkészek esetében csökkenthette vagy megvonhatta a lelkész kongrua-kiegészítését, esetleg be is tilthatta a papi hivatalok igazgatása kapcsán végzett tevékenységét.¹⁰

A rendelkezést az egyházak kritikával fogadták. Az ellenvetések elsősorban azokra a szabályozásokra vonatkoztak, amelyek nemcsak a kongrua kifizetésének korlátozására jogosították fel az oktatási és művelődési megbízottat, hanem a pap lelkészi tevékenységének betiltására is. Ez az egyházi szabadság megsértése volt, az egyházi szervek jogkörébe való beavatkozás. A katolikus egyházban kizárólag az adott püspökség ordináriusa dönthetett a papok szolgálati beosztásáról. A kultusztárca egyetlen beavatkozási lehetősége a lelkész állami fizetésének esetleges megvonása volt. A püspökök kifogásolták a rendelkezés visszamenőleges hatályát is, mivel így olyan tettek váltak büntethetővé, amelyek végrehajtásuk idején nem voltak büntetendőek, és ez az eljárás aláásta a jogbiztonságot is. Nyugtalanságot keltett a megbízott gyakorlatilag korlátlan hatalma, aki kénye-kedve szerint nevezhette ki a káderező bizottságot, ezzel egyidejűleg pedig nem volt köteles a bizottság javaslata alapján eljárni. Jogorvoslati lehetőségek nem léteztek.

Az egyházak nyilvánosan is felléptek a rendelet ellen. 1945. október 30-án Karol Kmeťko érsek a római katolikus püspökök nevében kérelmet intézett az SZNT elnökségéhez arra vonatkozóan, hogy szüntessék meg a rendelet azon pontját, amely feljogosította a megbízottat a lelkész tevékenységének betiltására. Kifejezte azon meggyőződésüket, hogy egy ilyen szöveget csak tévedésből publikálhattak. „*A szerencsétlen jozefinizmus hívei sem vindikálták azt a jogot az államhatalomnak, hogy meghatározhassa, melyik pap szolgálhat szentmisét, keresztelhet, gyóntathat, gondozhat betegeket stb. – és melyik nem.*”¹¹ A mélyen sértőnek nevezett rendelet ellen 1945. október 19-én a szlovákiai ágostai hitvallású evangélikus egyház főpüspöke, Vladimír Pavel Čobrda is tiltakozott. Azzal érvelt, hogy a rendelet érintett előírásai révén a megbízottnak nagyobb hatalma van a papok fölött, mint saját egyházi feljebbvalóiknak.¹² Az ellentmondásos rendelkezés a tiltakozások ellenére is hatályban maradt.

9 Bővebben lásd: PETRANSKÝ, Ivan A.: Poštátnenie katolíckych škôl a internátov v rokoch 1944–1945. In: *Pedagogická revue*, roč. 53, 2001, č. 2, 173–187. p.

10 Nariadenie SNR č. 99 zo dňa 23. augusta 1945 o úprave služobného pomeru štátnych a verejných zamestnancov. In: *Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady*, ročník 1945, čiastka 16.

11 SNA, f. ÚP SNR, šk. č. [doboz sz.] 2. List K. Kmeťka predsedníctvu SNR, 30. 10. 1945.

12 PEŠEK, Jan–BARNOVSKÝ, Michal: Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–1953. Bratislava, Veda, 1997, 27. p.

Az állam kezdettől fogva azon vallási egyesületeket és szervezeteket kívánta irányítása alá vonni, amelyek révén az egyházak az ifjúsággal vagy a társadalom egyes csoportjaival dolgoztak, vagy karitatív tevékenységeiket végezték. 1945. május 25-én az SZNT elfogadta 51. számú rendeletét az egyesületek feloszlásáról és alapításáról. Segítségével feloszlatta az egyesületekről szóló általános előírások értelmében létrehozott egyesületeket, kivéve a rendelet mellékletében felsoroltakat. A mellékletben szereplő, a rendelet által nem érintett egyesületek között voltak a szlovák vallási egyesületek is (a katolikusok, evangélikusok, pravoszlávok és zsidók). Ez a kivétel nem vonatkozott a bécsi döntés értelmében Magyarországhoz csatolt Dél-Szlovákia területére, ahol elrendelték az egyesületekről szóló általános jogszabályok alapján létrehozott valamennyi egyesület felszámolását.

Annak ellenére, hogy az államosítás elméletileg nem vonatkozott a vallási egyesületekre, az államhatalom sok esetben olyan lépéseket hajtott végre, amelyek tevékenységük korlátozásához, illetve némely egyesület megszüntetéséhez vezettek. Ez elsősorban azokat az egyesületeket érintette, amelyek nem kizárólag vallási tevékenységet folytattak, hanem bizonyos világi jellegű is volt (előadásokat, színházi előadásokat és filmvetítéseket, tanfolyamokat, sport és kulturális rendezvényeket stb. szerveztek). Ezeknek az egyesületeknek államilag jóváhagyott alapszabályuk volt és az egyesületekről szóló általános előírások vonatkoztak rájuk.

Leginkább a kommunisták törekedtek az ifjúsági vallási egyesületek hálózatának megbolygatására, hiszen nyilvánvaló érdekük volt egy egységes, országos ifjúsági szervezet létrehozása, mely közvetlen befolyásuk alatt állt volna (Szlovák Ifjúsági Szövetség). A kommunisták „játékába” óvatlanul beszálltak a demokraták is. A Nemzeti Front 1945. július 16-i értekezletén a két párt megállapodott az ifjúság minden vallási egyesületének felszámolásáról.¹³ Ez egyebek mellett a Nemzeti Front július elsejei döntésének is következménye volt, mely egy „össznemzeti politikamentes szervezet”, a Szlovák Ifjúsági Szövetség létrehozásáról szólt. 1945. augusztus 6-án a Belügyi Megbízotti Hivatal megszüntette a Katolikus Ifjúsági Egyesületet, amely jelentős katolikus ifjúsági szervezetként az egyházkerületek többségében működtetett helyi szervezeteket, valamint az Evangélikus Ifjúsági Egyesületet.

Az államhatalom hasonló törekvései más vallási egyesületeket is elértek, mint például a Katolikus Munkásegyletet (feloszlatta 1946 elején), vagy a legnagyobb katolikus egyesületet és kulturális szervezetet, a Szent Adalbert Társaságot. Ez az egyesület olyan mélyen gyökerezett a szlovák katolikusok tudatában, hogy az államhatalom nem is gondolhatott feloszlására, ezért legalább az irányítására tett kísérletet és élére a rezsim odaadó híveit nevezte ki. 1945. június 6-án az Oktatási és Művelődési Megbízotti Hivatal megfosztotta funkciójától Ján Pöstényit, aki több éven át volt az egyesület gondnoka. A döntés legfőbb indokaként azt említették, hogy 1940–1943 között részt vett a Szlovák Köztársaság Államtanácsában. Június 11-én az Oktatási és Művelődési Megbízotti Hivatal az igazgatótanácsot is megfosztotta jogkörétől és igazgatási bizottságot nevezett ki a helyére, amelynek összetétele megfelelt az államhatalomnak. Hasonlóképpen próbálták állami ellenőrzés alá vonni a Szlovákiai Központi Karitátsz, a jelentős katolikus karitatív szervezetet is. A kommunisták eredeti célja a szervezet feloszlása volt, ám 1945 szeptemberében végül kénysergondnokság alá vonták.

Az egyházellenes beavatkozásoknak más formája is volt. A vallásos tartalmú sajtó kiadását korlátozták és néhány vallási folyóíratra is megpróbálták kiterjeszteni az állami

13 SNA, f. Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (Szlovákia Kommunista Pártjának Központi Bizottsága, ÚV KSS), šk. č. 2157. Rozhodnutie Národného frontu o rozpustení náboženských spolkov mládeže.

ellenőrzést. Az intézkedések elsősorban a katolikus sajtó ellen irányultak. 1945 áprilisában a katolikus folyóiratok kiadása felfüggesztődött. A Belügyi Megbízotti Hivatal, melynek jogkörébe a sajtóügyek tartoztak, nem volt hajlandó engedélyezni további megjelenésüket. A katolikus sajtó betiltásától a háborút követő első püspöki konferencia alkalmából az SZNT elnökségének 1945 augusztusában küldött üdvözlésében, illetve K. Kmeťko érsek 1945 októberében kelt memorandumában határolódtak el a püspökök. Ez utóbbi dokumentum egyebek mellett hangsúlyozza: „A szlovákok történelmében még nem volt olyan korok, amikor a katolikusok ne használhatták volna a nyomtatott szót vallásos nevelésre és ne lett volna módjuk védekezni az esetleges támadásokkal szemben.”¹⁴ A püspökök Edvard Beneš köztársasági elnök segítségét is kérték.

A katolikus folyóiratok kiadásának helyzete csak nagyon lassan rendeződött. A katolikus püspökök az egyik legégetőbb problémának legalább néhány folyóirat, elsősorban a *Katolícke noviny* (Katolikus Újság, utolsó száma 1945 húsvétján jelent meg) vagy más katolikus hetilap újraindítását tartották. A *Katolícke noviny* végül 1945 szeptemberében jelent meg újra. 1945 második felében, illetve 1946-ban fokozatosan és részben megújult a vallási sajtó bázisa, a lakosság legszélesebb rétegeit megcélozva és nagyon különböző minőségben. A gyermekeknek szóló folyóiratoktól kezdve egészen az igényes intellektuális szemléig sok minden megjelent. 1945 végén a mintegy 200 sajtótermékből 39 volt vallási lap, ebből 26 katolikus. 1948 elejéig a katolikus lapok száma 47-re emelkedett.¹⁵

A népi demokratikus rezsim intézkedései magas rangú egyházi személyek elleni támadásokban is tetést öltöttek. 1945 tavaszán sor került Ján Vojtaššák szepesi püspök, valamint Michal Buzalka nagyszombati segédpüspök első letartóztatására. Mindketten egyértelműen pozitív álláspontra helyezkedtek a szlovák államiság kapcsán, és kritikával fogadták az induló népi demokratikus rezsim tekintélyelvű megnyilvánulásait. A röviddel Csehszlovákia megújulása után bekövetkezett radikális beavatkozás oka abban keresendő, hogy a két személyiség szorosan kötődött a Szlovák Köztársasághoz (Vojtaššák az Államtanács tagja, Buzalka tábori helynök volt) és szimpatizáltak a Hlinka-féle Szlovák Néppárt politikájával. Buzalkát 1945 áprilisában tartóztatták le, és júniusában engedték szabadon. Vojtaššákot 1945 májusában tartóztatták le, és 1945 szeptemberében helyezték szabadlábra. Szabadon bocsátását követően sem tettek le arról, hogy büntetőjogi felelősségre vonják és előkészítették eljárását a retribúciós Nemzeti Bíróság előtt. Erre végül nem került sor.¹⁶

Országos szinten a kormány a Szentszéknél kezdeményezte néhány kényelmetlenül vált püspök hivatalból történő eltávolítását. Az egyes püspökök leváltásának tervét az Oktatási és Művelődési Megbízotti Hivatal dolgozta ki még 1945 szeptemberében. Ez az anyag azután a csehszlovák diplomácia további lépéseinek háttéranyagává vált, a benne foglalt javaslatok pedig annak az aide-mémoire-nak a részévé váltak, amelyet 1945. október 8-án adott át Vladimír Clementis, a külügyminisztérium államtitkára a Szentszék képviselőjének, Raphael Forninak. Ebben azt követelte a csehszlovák kormány, hogy a Szentszék mentse fel J. Vojtaššák, M. Buzalka, A. Škrábik és E. Nécsey szlovák püspököket, valamint vizsgálja meg, helyénvaló-e a meghagyni a többi püspököt hivatalában. Ezt a követelést a csehszlovák fél több találkozón is hangoztatta Prágában és a Vatikánban is, bár elsődlegesen Ján Vojtaššák eltávolításában voltak érdekeltek. A tárgyalások gyakorlatilag

14 SNA, f. ÚV KSS, šk. č. 2157. Memorandum K. Kmeťka predsedníctvu Zboru povereníkov, 8. 10. 1945.

15 VATRÁL, Jozef: Nášrt vývinu slovenskej žurnalistiky po roku 1944/1945. Bratislava, SPN, 1976, 59–60. p.

16 PETRANSKÝ, Ivan A.: Postoj ľudovodemokratického režimu k biskupom J. Vojtaššákoví, M. Buzalkovi a P. Gojičovi v rokoch 1945–1948. In: Boli traja. Zost. Róbert LETZ. Bratislava, ZPKO, 2001, 10–21. p.

folyamatosan zajlottak 1945–1948 között. A Szentszék ugyan nem utasította el egyértelműen a csehszlovák javaslatokat, ám a valóságban a pápai diplomácia sosem foglalkozott komolyabban a szlovák püspökök akaratuk ellenére történő elmozdításának kérdésével. A külügyminisztérium igyekezete így törvénytörően kudarcba fulladt, és minden katolikus püspök a helyén maradt.

Az 1945. év kulcsfontosságú volt a népi demokratikus rezsim új egyházpolitikájának alakulása szempontjából, hiszen ekkor hajtották végre az egyházellenes intézkedések nagy részét. Ezeknek egyformán részese volt a CSKP és a DP. A közeledő – 1946 májusára kitűzött – parlamenti választásokkal összefüggésben azonban jelentősen változott a pártok katolikus egyházhoz való viszonya, ami a politikai katolicizmus képviselőinek azon törekvésével is összefüggött, hogy a katolikusok érdekeinek képviselésére új pártot hozzanak létre. Az SZKP üdvözölte ezt a folyamatot, mert a DP gyengítésének lehetőségét látta benne. A demokraták ezzel szemben megértették, hogy egy új erős párt létrejötte jelentős pozícióvesztést jelentene számukra. Végül a katolikus politikusok 1946 márciusában közös fellépésről állapodtak meg a DP-vel, annak keretein belül. Az egyezséget hivatalosan az áprilisi egyezmény zárta le. Az 1946 májusában megtartott választásokból már egy egészen más Demokrata Párt került ki győztesen, mely sokkal pozitívabban viszonyult a katolikus egyházhoz. Vezető szerveibe bekerültek a politikai katolicizmus képviselői.

Az újonnan alakult kis párt, a Szabadság Pártja (vagy legalábbis egyik szárnya) szintén a több hajlandóságot mutató egyházpolitika hívévé vált. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a politikai erők említett átrendeződése sem mutatkozott meg különösebben a választások utáni egyházpolitikán, sőt az SZKP esetében a katolikusellenes nézetek radikalizálódását figyelhetjük meg. Az egyházi igények nagyobb része nem teljesült. Az egyházellenes intézkedések, melyek közül a legsúlyosabb az iskolák államosítása volt, megmásíthatatlannak maradtak. Hasonlóképpen az alapvető egyházi egyesületek megújítása sem sikerült. A vallásos témájú sajtó ügye fokozatosan normalizálódott ugyan némileg az 1945 tavaszán életbe léptetett drasztikus korlátozásokhoz képest, illetve a lapok egy része újraindult, nem sikerült azonban létrehozni egy pártok fölött álló, katolikus politikai napilapot, amire a püspöki kar törekedett.

Egy ilyen lap hiányát nemcsak a püspökök érzékelték, hanem elsősorban a katolikus nyilvánosság. Ezt az igényt az a meggyőződés motiválta, hogy sem a parlamentben, sem a politikai pártokon belül nem képviselik a katolikus hívek érdekeit. Egy olyan problémás helyzetben, amikor a katolikus folyóiratok csak fokozatosan indulhattak újra, egy napilap létrehozása megfelelő lépésnek tűnt. A tervezett napilap a szlovák katolikusok pártpolitikától mentes orgánuma lett volna. A püspökök úgy gondolták, formáját tekintve hasonlíthatna a *L'Osservatore Romano* vatikáni napilaphoz. A napilap megalapításának előkészületei röviddel azután kezdődtek, hogy az állami szervek engedélyezték a *Katolícke noviny* újraindítását. Épp e hetilap potenciálja szolgálhatott volna a tervezett napilap kiadásának alapjául. Egy ilyen sajtótermék megjelentetése azonban a Belügyi Megbízotti Hivatal ellenállásába ütközött.

Az 1948-as kommunista hatalomátvételig további egyházellenes intézkedésekre került sor. Elsősorban a földreform egyházi mezőgazdasági vagyona történő kiterjesztése tartozik közéjük. A háború utáni szlovákiai földreform a tulajdonosi szerkezetbe történt jelentős beavatkozás volt. A szlovákiai katolikus egyház azok közé tartozott, akiket végrehajtása a legérzékenyebben érintett. A reform három szakaszban valósult meg. Az első fázis 1945-ben az SZNT, illetve elnökségének rendeletei alapján zajlott le. Ez elsősorban az „árulók” és a nem szláv nemzetiségű állampolgárok vagyona ellen irányult, legfőbb jellemzői a kollektív bűnösség elve és a nemzetiségi diszkrimináció voltak. Ez végül nem

érintette az egyházakat, bár viták folytak arról, hogy ne terjesszék-e ki arra a vagyorra, amely formálisan magyar egyházi intézmények tulajdonában volt.

1947 júliusában a prágai parlament törvénybe iktatta az első (háború előtti) földreform revízióját (142/1947 Zb. számú törvény), ami a második világháborút követő földreform második szakaszát jelentette. Így teljesült az az elképzelés, hogy azok vagyont is elkobozzák, akiket a németek, magyarok és „árulók” ellen hozott szabályozások nem érintettek. Az egyházi mezőgazdasági vagyon nagy részét e törvény alapján konfiskálták. Erről 1948 januárjától ún. revíziós bizottság döntött, mely kezdetben a politikai pártok (demokraták, kommunisták, a Csehszlovák Néppárt tagjai, nemzeti szocialisták, szociáldemokraták) képviselőiből állt, majd a februári hatalomátvételt követően teljesen a kommunisták befolyása alá került. A földreform második szakaszában összesen mintegy 100 ezer hektár földet koboztak el az egyházaktól Szlovákiában. Ennek túlnyomó része katolikus intézmények tulajdonában volt. Az evangélikus és a református egyháztól elkobzott összes földterület nagysága nem haladta meg az ezer hektárt.¹⁷

Az utolsó csapást az 1948. március 21-én elfogadott, új földreformról szóló (46/1948 Zb. számú) törvénnyel mérte a csehszlovák állam törvényhozása az egyházi mezőgazdasági vagyorra. A kommunista hatalomátvétel után elfogadott törvény jelentette a földreform utolsó, harmadik szakaszának kezdetét. Ennek alapján elkobozták azokat az apró földterületeket is, amelyek egyházi tulajdonosok százainak kezében maradtak (plébániák, kolostorok, tanári, templom- vagy misealapok stb.).¹⁸ Az egyházak vagyonának elkobzása révén teljesen felborult az addig létező egyház-finanszírozási modell, lehetőséget adva arra, hogy ezentúl az egyházak anyagi szükségleteit más módon elégítsék ki. Az új törvényalkotás keretében ezt az állam 1949-ben teljes egészében magára vállalta, majd a politikai ellenőrzés eszközeként használta.

A Szlovákiában 1947 őszén jelentkező politikai krízis egyik kísérőjelensége volt, hogy fokozódtak a kommunista párt katolikus egyház ellen intézett támadásai. Az „államellenes összeesküvések” egyre gyakoribb feltárása nagymértékben hozzájárult a Demokrata Párt széthullásához. A letartóztatási hullám érzékenyen érintette a katolikus egyházat is. A kommunistákkal folytatott harcban a Demokrata Párt egyre reménytelenebb defenzívába kényszerült. 1947 novemberében a kommunisták nyomására túlhaladottnak és érvénytelennek minősítette az áprilisi egyezményt. A kommunista diktatúra teljes térhódítása nem váratott sokáig magára. Magát a februári fordulatot az egyházak képviselői viszonylagos csendben, jelentősebb nyilvánosságra hozott állásfoglalások nélkül élték át.

Az egyházak elleni nyílt harcra nem került sor Szlovákiában az 1945–1948 közötti időszakban. Ennek ellenére már ebben az időszakban jelentős a visszalépés vallási jogok és szabadságjogok betartása terén. Az állami intézményeknek nem volt egységes álláspontjuk az egyházpolitikát illetően. Megállapíthatjuk, hogy a két fő politikai párt egyházzal kapcsolatos nézetei bizonyos eltérést mutattak, ami az 1946. májusi parlamenti választások közeledtével vált egyre nyilvánvalóbbá. A szlovák szervek (Szlovák Nemzeti Tanács, megbízotti hivatalok) szintjén, illetve a csehszlovák kormány tagjai körében egészen egyértelmű volt az egységes álláspont hiánya. A második világháború befejezését követő első években tehát nem beszélhetünk Szlovákiában egységes állami egyházpolitikai koncepcióról.

17 Národní archiv Praha f. Ministerstvo zemědělství – IX. odbor po roce 1945, [Nemzeti Levéltár Prága, Földművelésügyi Minisztérium – IX. főoszt. 1945 után] šk. č. 12.

18 Bővebben lásd: PETRANSKÝ, Ivan A.: Pôdohospodárske majetky katolíckej cirkvi a pozemková reforma na Slovensku v rokoch 1945–1950. In: *Historický časopis*, roč. 53, 2005, č. 3, 487–504. p.

1948 februárját követően az egyházpolitikában is olyan korszak következett, amelyhez képest az 1945–1948 közötti időszak banális epizódnak tűnhet. Ne tévesszük azonban szem elől, hogy a második világháború utáni vallásellenes intézkedések már 1948 előtt megjelentek. Azonban a világháborút követő első három év korlátozott pluralizmusa, valamint az a tény, hogy a kommunisták hatalma jelentős volt ugyan, ám távolról sem volt korlátlan, azt eredményezte, hogy az állam és egyházak viszonyát nem fertőzte meg kibékíthetetlen ellenségeskedés. Ennek ellenére néhány sérelem, amelyet az egyházak és a vallási élet elszenvedtek, alapvető jelentőségű volt. Mit sem változtat ezen az a tény, hogy az 1948-at követő időszak a vallásellenes politika szempontjából lényegesen brutálisabb és érzéketlenebb volt.